

А. Г. Ткаченко, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України

ВПЛИВ ПІДВИЩЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ НА РИНОК ПРАЦІ

АНОТАЦІЯ. Підвищення пенсійного віку є одним з найефективніших заходів реформування пенсійної системи в умовах старіння населення. Проведене дослідження доводить переважання позитивних ефектів цього заходу для розвитку ринку праці. Пропонуються заходи активної політики на ринку праці, здатні запобігти або пом'якшити можливі негативні наслідки підвищення пенсійного віку

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Пенсійна реформа, пенсійний вік, ринок праці, пропозиція робочої сили, безробіття, рівень зайнятості

АННОТАЦИЯ. Повышение пенсионного возраста является одним из самых эффективных мер реформирования пенсионной системы в условиях старения населения. Проведенное исследование доказывает преобладание положительных эффектов этого мероприятия для развития рынка труда. Меры активной политики на рынке труда способны предотвратить или смягчить возможные негативные последствия повышения пенсионного возраста.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Пенсионная реформа, пенсионный возраст, рынок труда, предложение рабочей силы, безработица, уровень занятости

SUMMARY. Increasing the retirement age is one of the most effective measures reforming the pension system in ageing. The study shows the predominance of positive effects of this measure for labour market development. The active labour market policy could prevent or mitigate possible negative consequences of increase the retirement age.

KEY WORDS. Pension reform, retirement age, labour market, labour force supply, unemployment, employment rate

Вступ. Підвищення пенсійного віку стає одним з головних заходів пенсійних реформ, що здійснюються в різних країнах світу і наполегливо рекомендуються міжнародними установами, зокрема Світовим банком. Це пов'язано з глобальним і довгостроковим характером процесу демографічного старіння, що виявляється у збільшенні частки осіб похилого віку, а особливо — у зміні співвідношень між чисельністю поколінь. Низька народжуваність та зростаюча тривалість життя, притаманні сучас-

ному типу відтворення населення, поряд із збільшенням періоду навчання, що призводить до пізнішого виходу на ринок праці, зумовлюють невідворотність зростання навантаження на працююче населення і становлять загрозу фінансовій спроможності пенсійної системи.

Проблема збільшення співвідношення між працівниками й утриманнями та очікуваного скорочення обсягів робочої сили ще у 1920-х роках аналізувалася радянським академіком С.Г. Струмиліним [6]. Він вбачав вирішення цієї проблеми у розвитку промислової техніки та розширенні сфери застосування енергії, зокрема електрифікації. Однак в епоху становлення постіндустріального суспільства ці ресурси економії живої праці вже практично вичерпані.

Підвищення пенсійного віку як можлива відповідь прогресуючому старінню населення в СРСР уперше почало розглядатися у 1970-х роках, зокрема Б.Ц. Урланісом [7], але переважно у соціально-демографічній площині (як це вплине на народжуваність). Проблеми праці не розглядалися, оскільки існування безробіття в соціалістичній економіці заперечувалося, а екстенсивні й малопродуктивні методи господарювання здатні були поглинути будь-які додаткові трудові ресурси.

Нині практично всі науковці та експерти сходяться на думці, що Україні не уникнути підвищення пенсійного віку [1—5]. Чинна межа пенсійного віку (55 років для жінок, 60 років для чоловіків) була встановлена ще у 1930-х роках і жодного разу не переглядалася. Наразі такі показники пенсійного віку притаманні переважно країнам Африки та деяким іншим країнам, що розвиваються [5].

В останні роки через майже неперервні виборчі баталії питання підвищення пенсійного віку в Україні набуло надзвичайної політизації. Різні політичні сили, незалежно від їх ідеологічної спрямованості, використовують цей аргумент як засіб шантажу супротивників та залякування електорату. На жаль, багато людей звикли вважати низький пенсійний вік важливим завоюванням радянської епохи, і розцінюють спроби його підвищення як посягання на права людини.

Однак цілком очевидно, що питання пенсійного віку має розглядатися з позицій соціальної та економічної доцільності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває неупереджений аналіз не лише прямих фінансових вигод від підвищення пенсійного віку (зменшення або запобігання збільшенню кількості пенсіонерів з відповідним зниженням тягара пенсійних видатків), а й

можливих негативних наслідків цього заходу. Найчастіше висловлюються застереження щодо виникнення проблем на ринку праці: збільшення пропозиції робочої сили може ускладнити працевлаштування та спровокувати поширення безробіття осіб молодшого віку, а збільшення кількості зайнятих може стати причиною уповільнення росту чи навіть зниження заробітної плати.

Постановка завдання. Мета статті — на підставі аналізу сучасного стану вітчизняного ринку праці, демографічних прогнозів та зарубіжного досвіду довести, що підвищення пенсійного віку справляє переважно позитивний вплив на розвиток ринку праці, а можливі негативні наслідки мають бути нейтралізовані за допомогою заходів активної політики на ринку праці.

Результати. Існують такі підстави стверджувати, що підвищення пенсійного віку в Україні не буде спричиняти дестабілізуючого тиску на ринок праці і не призведе до зростання безробіття чи зниження зарплат.

1) Підвищення пенсійного віку за інших рівних умов означає збільшення періоду працездатного віку, а отже — розширює можливість розвитку людського потенціалу та реалізації трудових прав. Низький пенсійний вік у жодному разі не може вважатися досягненням, адже зайнятість є важливою складовою суспільного життя людини, її розвитку та самореалізації, запорукою свободи вибору щодо способу життя. Європейська стратегія зайнятості визначає одним з пріоритетних напрямів подовження періоду трудового життя, зокрема активне старіння, наголошуючи на необхідності використання унікальних навичок та досвіду працівників старшого віку [8].

2) Як свідчать демографічні прогнози, Україну вже найближчим часом очікує гострий дефіцит робочої сили. Оскільки працездатного віку досягають нечисленні покоління народжених у кризові 1990-ті рр., упродовж 2010—2015 рр. кількість населення працездатного віку зменшиться на 1,5 млн осіб, а упродовж 2015—2020 рр. — на 2,7 млн осіб¹. Якщо нині на десять осіб працездатного віку припадає чотири особи пенсійного віку, то до 2050 р. їх кількість наблизиться до восьми.

Рівень зайнятості осіб працездатного віку значно нижчий як порівняно з історичною ретроспективою (з радянським періодом), так і з сучасними показниками більшості європейських

¹ Розраховано за: Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р., скоригований за даними 2009 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України <http://www.idss.org.ua/public.html>

країн, особливо якщо порівнювати показники в офіційному секторі зайнятості. При цьому весь період економічного зростання 2000—2008 рр. кількість економічно активного населення залишалася практично фіксованою. Це означає, що за умови підвищення пенсійного віку, пропозиція робочої сили збільшуватиметься лише порівняно з тією, якою вона була б за незмінного пенсійного віку. А в перспективній динаміці від року до року вона буде скорочуватися, принаймні у першій половині поточного століття.

Отже, підвищення пенсійного віку дає змогу уповільнити темпи скорочення кількості економічно активного населення і відкриває нові можливості для економічного зростання в умовах виснаження ресурсів робочої сили. За умови незмінної продуктивності праці кожен відсоток збільшення кількості зайнятого населення по праву може вважатися внеском у створення додаткового ВВП. Це особливо актуально для України, яка за умовами праці та рівнем життя поки що значно поступається країнам ЄС і не може розраховувати на значний приплив робочої сили з-за кордону. Підвищення пенсійного віку становить альтернативу залученню іноземних трудових мігрантів.

3) Значна кількість пенсіонерів за віком продовжують працювати ще кілька років після виходу на пенсію. Сучасна практика, коли оформлення пенсії не вимагає обов'язкового звільнення з роботи, сприяє тому, що по досягненні пенсійного віку багато працівників зберігають за собою робочі місця, одержуючи одночасно і пенсію, і дохід від зайнятості. За даними обстеження економічної активності, рівень зайнятості осіб віком 55/60—70 років становить близько 27 %, а рівень безробіття — перебуває практично на нульовій позначці¹. Отже, значна частина робочих місць для осіб старшого віку існує і нині.

4) На вітчизняному ринку праці склалася доволі чітка сегрегація зайнятого населення за «молодіжними» і «старечими» видами економічної діяльності. Особи віком 15—34 років (офіційна межа молодого віку згідно національного законодавства) становлять більше половини штатних працівників фінансової діяльності та торгівлі, більше третини — працівників готелів і ресторанів та державного управління². Тобто, молодь «захопила» найбільш оплачувані види діяльності (фінансова діяльність, державне

¹ Розраховано за даними офіційного сайту Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

² Джерело: Праця України у 2008 році: Стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2009. — С. 75.

управління) та комерційні види послуг, де поширені спеціальні форми доходу (торгівля, готелі й ресторани, в яких нормою є нестандартні форми винагороди — чаєві, комісійні з продажів тощо). Частка пенсіонерів за віком (включаючи дострокові пенсії) у зазначених видах діяльності не перевищує 4—6 %, у готелях і ресторанах — 10,9 %. Найбільша частка пенсіонерів за віком спостерігається серед працівників у сфері операцій з нерухомістю та бізнес-послуг (зокрема у дослідженнях і розробках, де їх частка становить близько третини), охорони здоров'я, освіти, колективних та індивідуальних послуг (17—18 %) — тобто переважно у сфері бюджетних закладів з низьким рівнем заробітної плати. З огляду на це, підвищення пенсійного віку навряд чи ускладнить можливості працевлаштування для молоді (в тому числі на перше робоче місце) — вони орієнтовані на інші критерії в оцінці робочих місць, ніж люди старшого віку. Крім того, можна припустити, що скорочення терміну одночасного одержання пенсії й зарплати внаслідок більш пізнього виходу на пенсію стане поштовхом до вирішення проблеми оплати праці в бюджетній сфері, — за сучасних умов, маючи два джерела доходів, працівники-пенсіонери легше миряться з низькими зарплатами і певним чином демпінгують ціни на ринку праці.

5) Про відсутність негативних наслідків підвищення пенсійного віку для ринку праці свідчить зарубіжний досвід, зокрема, постсоціалістичних країн — нових членів ЄС (табл. 1). Упродовж 1999—2008 рр. у цих країнах пенсійний вік було підвищено на 0,5—4,5 років (переважно застосовуючи поетапне підвищення). Серед країн «старої» Європи пенсійний вік підвищувався, зокрема, в Бельгії, Німеччині, Швейцарії. Істотне зростання рівня зайнятості населення у віці 55—64 років спостерігалось у всіх зазначених країнах (крім Румунії), але загалом динаміка цього показника не надто відрізнялася від тих країн ЄС, де пенсійний вік не переглядався. Тобто підвищення пенсійного віку далеко не завжди забезпечує збільшення зайнятості людей старшого віку.

Доволі стримана реакція щодо участі у ринку праці пояснюється такими обставинами. Віддалення порогу пенсійного віку не означає, що всі особи, яких це стосується, мають продовжувати працювати, — безперечно, підвищення пенсійного віку стимулює до продовження роботи, але зайнятість у демократичних країнах з ринковою економікою не є обов'язковою чи примусовою. Рівень економічної активності поколінь, що першими підпадають під цей захід, за інерцією нижчий, ніж мали особи передпенсійного віку за старою межею. При цьому економічна активність

осіб пенсійного віку за новою межею зазвичай залишається без змін або знижується, оскільки ці покоління більш повною мірою встигають реалізувати свій трудовий потенціал за рахунок довшого періоду працездатного віку.

Таблиця 1

**РЕАКЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ НА ПІДВИЩЕННЯ
ПЕНСІЙНОГО ВІКУ У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄС**

	Пенсійний вік, років				Рівень зайнятості населення у віці 55–64 років, %				Рівень безробіття населення у віці 15–24 років, %	
	жінки		чоловіки		жінки		чоловіки			
	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008
ЄС-27	x	x	x	x	26,7	36,8	46,9	55,0	17,3*	15,4
Болгарія	55	59,5	60	63	10,3*	37,7	33,2*	55,8	33,7*	12,7
Чеська Республіка	57	60,3	62	62	23,2	34,4	53,6	61,9	17,7	9,9
Естонія	57,5	60,5	62,5	63	39,2	60,3	58,9	65,2	24,4	12,0
Латвія	57	61,5	60	62	26,6	56,7	49,9	63,1	23,6	13,1
Литва	60	60	62	62,5	30,6	47,8	54,4	60,2	26,4	13,4
Угорщина	57	61	60	62	11,3	25,7	29,7	38,5	12,6	19,9
Румунія	55	58,25	60	63,25	43,3	34,4	56,9	53,0	20,4	18,6
Словенія	54	56,33	58	62,5	13,4	21,1	31,1	44,7	17,6	10,4
Словаччина	57	57	60	62	10,3	24,2	36,8	56,7	33,8	19,0
Бельгія	61	64	65	65	15,7	26,3	33,8	42,8	21,0	18,0
Німеччина	63	65	63	65	28,8	46,1	46,8	61,8	8,1	9,9
Швейцарія	62	64	65	65	51,1	60,0	78,9	77,0	...	...

*Наводяться дані за 2000 рік

Джерело: пенсійний вік — база даних Міжнародної організації праці Social Security Programs Throughout the World (SSPTW) <http://www.ilo.org/dyn/sesame/ifpses.socialdatabase>, рівень зайнятості та безробіття — Євростат, [tsiem020], [tsdec460] <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Потрібно також мати на увазі, що «побічним» ефектом підвищення пенсійного віку є збільшення контингенту пенсіонерів за інвалідністю. Відсутність можливості одержати пенсію за ві-

ком спонукає людей передпенсійного віку, що мають проблеми із здоров'ям, звертатися за призначенням пенсії по інвалідності. Тобто, скорочення загальної кількості пенсіонерів ніколи не буде адекватним скороченню кількості пенсіонерів за віком.

Наостанок слід зазначити, що рівень безробіття молоді віком 15—24 років¹ у країнах, де підвищувався пенсійний вік, мав чітку тенденцію до зниження, і в багатьох з них це зниження відбувалося випереджальними темпами порівняно з тими країнами, де пенсійний вік не змінювався. Збільшення рівня безробіття молоді спостерігалось лише в Угорщині та Німеччині, однак не можна звинувачувати в цьому лише підвищення пенсійного віку.

Висновки. Побоювання щодо погіршення ситуації на ринку праці внаслідок підвищення пенсійного віку в Україні абсолютно безпідставні. В умовах, коли головним довгостроковим демографічним трендом є процес старіння населення, підвищення пенсійного віку стає абсолютно природним і найбільш адекватним заходом соціально-економічних реформ, без якого вітчизняні ринки праці та пенсійна система мають дуже сумнівні перспективи розвитку.

Вибір оптимального варіанту реформування чинної межі пенсійного віку має враховувати пріоритети загальної стратегії соціально-економічних реформувань, тобто не лише завдання пенсійної реформи, а й реформ в інших сферах, зокрема реструктуризації виробництва і зайнятості, модернізації системи охорони здоров'я тощо. На нашу думку, першочерговим і принциповим моментом перегляду чинної національної межі пенсійного віку має стати скасування гендерної дискримінації, тобто підвищення пенсійного віку для жінок до рівня, встановленого для чоловіків — 60 років. Нижча межа пенсійного віку зумовлює обмеження трудових прав жінок і значно вищий ризик їхньої бідності в старості.

Для наближення до сучасних європейських показників пенсійного віку (62—65 років) доцільно застосувати метод віддаленого підвищення пенсійного віку, коли нові умови встановлюються для відносно молодих поколінь, не зачіпаючи інтереси населення передпенсійного віку. В Україні це можуть бути покоління, допущені до участі у другому рівні пенсійної системи (тобто в обов'язковому державному накопичувальному страхуванні) — для них зміна умов набуття пенсійних прав буде настільки

¹ Молодь 15—24 років вважається найбільш уразливою на ринку праці, оскільки на цей вік зазвичай припадає пошук першого робочого місця.

вагомою, що підвищення межі пенсійного віку (і відповідно — тривалості необхідного стажу) буде компенсоване і збалансоване отриманням інших привілеїв, наприклад, правом обирати вид пенсійних виплат та їх успадкування.

Для вирішення проблем зайнятості і максимального врахування інтересів працівників старшого віку необхідно розвивати такі інструменти гнучкого ринку праці, як зайнятість частину робочого часу, дистанційна зайнятість (у тому числі на дому) тощо. Важливе значення мають також покращення умов праці, модернізація організації праці, розвиток системи освіти упродовж життя. Для України в цьому плані найбільш невідкладними є заходи реструктуризації виробництва та зайнятості, здатні покращити умови праці і знизити рівень надсмертності чоловіків у працездатному віці, що є головною причиною низьких показників очікуваної тривалості життя населення.

Література

1. *Колот А. М.* Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції // Демографія та соціальна економіка. — 2008. — № 1(9). — С. 23—41.
2. *Лібанова Е. М.* Соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки // Демографія та соціальна економіка. — 2008. — № 2(10). — С. 5—19.
3. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015: Національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця. — НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
4. *Панієв М.* Соціальний захист населення в умовах фінансово-економічної кризи в Україні // Україна: аспекти праці. — 2009. — № 2. — С. 7—13
5. *Свенчіцькі М., Ткаченко Л., Чапко І.* Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз — 2050. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. — 72 с.
6. *Струмилин С.Г.* Наши трудовые ресурсы и перспективы // Избр. произв. в пяти томах. — Т. 3 «Проблемы экономики труда». — М.: Изд-во «Наука», 1964. — С. 25—34.
7. *Урланис Б. Ц.* Проблемы динамики населения СССР. — М., 1974. — 340 с.
8. Report of the High Level Group on the future of social policy in an enlarged European Union / European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs, 2004. — 98 p.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2010 р.